

راهکارهای ایجاد فرهنگ مطالعه و ارزیابی میزان اجرای این راهکارها در کتابخانه‌های عمومی شهرداری شهر تهران

سپیده فهیمی فر ، مریم موسوی زاده

دانشجویان کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء (س) و عضو باشگاه پژوهش‌گران دانشجو
sepidehfahimi2004@yahoo.com , m_mousavizadeh2006@yahoo.com

فاطمه سالکی

کارشناس کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء (س) و مسئول سایت کتابخانه دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه الزهراء (س)
f_saleki@yahoo.com

چکیده:

گرایش به فرهنگ اطلاعاتی و مطالعاتی در میان اقشار گوناگون جامعه کنونی ما نادیده انگاشته شده است. این امر ارتباطی مستقیم به مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه دارد. در این میان رسانه‌های گروهی، مدارس و مهم‌تر از همه آن‌ها کتابخانه‌های عمومی می‌توانند تأثیر بسزایی در کاهش مشکلات موجود و ارتقای عادت به مطالعه داشته باشند. اگرچه عادت به مطالعه و فرهنگ کتابخوانی از دوران کودکی آغاز می‌گردد، اما ترویج این فرهنگ در هر زمان، برای هر قشری از جامعه با هر میزان سن، تحصیلات، تخصص و سواد امری ضروری از سوی کتابخانه‌های عمومی به نظر می‌رسد. پژوهش حاضر ضمن بیان عوامل مؤثر در ایجاد عادت به مطالعه در میان کلیه اقشار جامعه، به بررسی میزان اجرای این عوامل در برخی از کتابخانه‌های عمومی شهرداری شهر تهران پرداخته و در انتها پیشنهادهایی به منظور ارتقای عادت به مطالعه و عملیاتی نمودن آن در کتابخانه‌های عمومی ارائه می‌نماید.

کلیدواژه:

فرهنگ مطالعه، فرهنگ اطلاعاتی، کتابخانه‌های عمومی.

۱- کلیات پژوهش

۱-۱- مقدمه و بیان مسئله

امروزه اطلاعات نقش اساسی در توسعه و پیشرفت کشورها ایفا می‌کند و کتابخانه‌های عمومی می‌توانند به عنوان بخشی از زیرساخت اطلاع‌رسانی، وظیفه‌ی اساسی ارتقاء سطح دانش عمومی و تثبیت عادت به مطالعه در جامعه را بر عهده گیرند. به دلیل گستردگی اعضای این گونه کتابخانه‌ها از همه‌ی اقشار جامعه و در همه سنین، آن‌ها با تنوعی از نیازها و خواسته‌های کاربران مواجه هستند که به‌منظور جذب کاربران می‌باید خدمات ویژه و برانگیزنده‌ای را در اختیار آن‌ها قرار دهند. کتابخانه‌های عمومی می‌توانند با اجرای خدمات متنوع و متناسب با نیاز کاربران، روح مطالعه را در جامعه بیدار نموده و در فعال نمودن اعضای بالقوه کتابخانه و ترغیب بیش‌تر اعضای فعال به مطالعه سودمند واقع گردند.

در جامعه ما همواره بحث بر سر آن است که اعضای جامعه با کتاب و کتابخوانی خو نگرفته و مطالعه روزانه را امری ضروری برای خود نمی‌پندارند. اگرچه مشکلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... جامعه و پایین بودن سطح فرهنگی در برخی از خانواده‌ها در پررنگ کردن این مسئله مهم است، اما همان‌طور که مادر به کودک خود با تمام وجود عشق می‌ورزد و فرزند آغوش مادر را مأمن آرامش و آسایش می‌داند، کتابخانه‌ها و به ویژه کتابخانه‌های عمومی نیز می‌توانند با محبت به فرزندان خود که کلیه اقشار جامعه هستند خود را به مکانی تبدیل نمایند که همانند رغبت کودک نسبت به مادر، کاربران با اشتیاق به سوی آن‌ها بشتابند. لذا در این بین نمی‌توان تنها به این مسئله، که اعضای جامعه به کتاب و به‌طور کلی مطالعه توجهی نمی‌کنند پرداخت. بلکه کتابخانه‌های عمومی می‌توانند با ایجاد انگیزه از طریق ارائه خدمات مناسب و تأثیرگذار در ایجاد عادت به مطالعه، کاربران را به سوی خود جذب نمایند.

۱-۲- هدف پژوهش

همواره در پژوهش‌های گوناگون در زمینه عوامل مؤثر در ایجاد عادت به مطالعه در جامعه کنونی ما بحث شده است. اما تا کنون پژوهشی به بررسی میزان

راهکارهای ایجاد فرهنگ مطالعه و ارزیابی میزان اجرای ... a ۲۵۵

اجرای این عوامل نپرداخته است. لذا هدف از این پژوهش بررسی میزان اجرای عوامل مؤثر در ایجاد عادت به مطالعه توسط کتابخانه‌های عمومی، در میان اقشار گوناگون جامعه است.

۱-۳- روش پژوهش، جامعه و ابزار گردآوری داده‌ها

پژوهش حاضر ابتدا با استفاده از روش کتابخانه‌ای به گردآوری ادبیات پژوهش پرداخته و سپس با استفاده از روش پیمایشی و با ابزار پرسشنامه داده‌های مورد نظر را گردآوری نموده است.

داده‌های این پژوهش به کمک یک پرسشنامه ۲۲ سوالی، در ۵ بخش روش کار کتابخانه، روابط عمومی، خدمات مرجع و اطلاع‌رسانی، خدمات فرهنگی کتابخانه و منابع موجود گردآوری شده است.

جامعه آماری این پژوهش ۲۵ کتابخانه عمومی وابسته به سازمان فرهنگی، هنری شهرداری تهران مربوط به غرب و جنوب تهران است. که ۱۲ کتابخانه به صورت تصادفی به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند. کتابخانه‌های مورد نظر با نام کتابخانه مشارکتی رعد، کتابخانه شهید قدیریان، کتابخانه مولانا، کتابخانه علامه طرشتی، کتابخانه علامه جعفری، کتابخانه دکتر حسابی، کتابخانه فن‌آوری اطلاعات، کتابخانه آفتاب، کتابخانه آفتابگردان، کتابخانه علامه طباطبایی، کتابخانه رسالت و کتابخانه خاوران است.

۲- ادبیات پژوهش

۲-۱- مطالعه

مطالعه فرایند پیچیده‌ای است که در آن خواننده پیامی که با زبان تصویری - نوشتاری توسط نویسنده بیان شده است را در درجات مختلفی بازسازی می‌کند و در عین حال با توجه به داشته‌های قبلی خود و قدرت اندیشه‌اش پیام متن را پرورده و خود نیز بر آن تأثیر گذارده و آن را تغییر می‌دهد (یغمایی و خندان ۱۳۸۳).

در بیان اهمیت مطالعه همین بس که خداوند بزرگ چراغ راه انسان‌ها را کتابی ارزشمند قرار داد و آن را به والاترین انسان‌ها، پیامبر بزرگوارش، به عنوان راه سعادت برای انسان‌ها نازل کرد.

اهمیت مطالعه و نقش آن در پیشبرد جوامع امری جدید به نظر نمی‌رسد و از همان ابتدا از سوی خداوند بر ما محول شده است. اوست که راه سعادت و خوش بختی ما را بهتر از هر کس نشان می‌دهد و دوستی با این کتاب و امثال آن را به مانند راهنما در اختیار ما قرار داده است.

۲-۲- نقش نهادها در ایجاد عادت به مطالعه

مطالعه فعالیتی تربیتی و اجتماعی است که نیاز به آموزش دارد، این آموزش می‌باید در خانواده شروع شود در مدرسه استمرار یابد و در کتابخانه‌ها تکمیل گردد. لذا در کنار عوامل مؤثر بر ایجاد عادت به مطالعه نظیر تحصیلات و سطح آگاهی، رسانه‌های دیداری و شنیداری، کیفیت خوب و بالای منابع فرهنگی، تجارت و اقتصاد چاپ و تأثیر نظام‌های حکومتی سه نهاد مذکور در ایجاد عادت به مطالعه از اهمیت بسزایی برخوردارند.

۲-۲-۱- خانواده: از زمان تولد، فرد تحت تأثیر اولین محیط پیرامون خود، یعنی خانواده قرار می‌گیرد. فرهنگ، آداب و رسوم، خلیات فرد و بالاخره شخصیت او در این محیط شکل می‌یابد. وجود یا عدم وجود مطالعه و اشتیاق والدین نسبت به فرهنگ کتاب‌خوانی بر روی کودک تأثیر فراوانی خواهد داشت. لذا محیط خانواده در ایجاد عادت به مطالعه بیش‌ترین تأثیر را خواهد داشت، زیرا ذهن کودک از همان ابتدا پذیرنده عادات خوب یا بد خانواده خود است.

۲-۲-۲- مدرسه: متأسفانه آموزش و پرورش کشور ما مبتنی بر کتاب‌های درسی است و انجام تکالیف خارج از کتاب‌های درسی بر عهده دانش‌آموزان گذاشته نمی‌شود. شاید حجم انبوه تکالیف و بعضاً غیر مفید بودن آن‌ها فرصت مطالعه کتاب‌های غیر درسی را از آن‌ها گرفته است. حتی می‌توان اشاره کرد به دلیل تبدیل نشدن محیط مدرسه به محیطی جذاب برای بچه‌ها نه تنها آن‌ها را نسبت به کتاب‌های غیردرسی بیزار نموده است، بلکه تمایلی نسبت به مطالعه کتاب‌های درسی نیز ندارند.

۲-۲-۳- کتابخانه: اگرچه مدارس و والدین و رسانه‌های گروهی نقش مؤثری در پیشبرد این هدف داشته و دارند اما کتابخانه‌ها و به‌ویژه کتابخانه‌های عمومی با توجه به نوع مراجعان که کلیه اقشار جامعه را دربر می‌گیرند می‌توانند کانونی برای

ایجاد و تداوم فرهنگ مطالعه به حساب آیند. و شاید لازمه این کار تزریق هورمون کتابخوانی و کتاب دوستی به جامعه از طریق دستگاه‌های متولی فرهنگ که کتابخانه‌های عمومی مهم‌ترین آن‌ها می‌باشند است (اصغر نژاد، ۱۳۸۰)

با توجه به موضوع پژوهش حاضر مبنی بر بررسی میزان اجرای عوامل مؤثر بر ایجاد عادت به مطالعه در کتابخانه‌های عمومی، در ادامه این نهاد اجتماعی پیش‌تر مورد بحث قرار می‌گیرد.

۲-۳- کتابخانه‌های عمومی: اهداف و وظایف

کتابخانه‌ای که خدمات آن برای ساکنان یک اجتماع، بخش یا ناحیه، رایگان باشد و تمام یا قسمتی از هزینه آن از بودجه عمومی مملکت تأمین گردد کتابخانه عمومی نام دارد (سلطانی و راستین، ۱۳۷۹).

کتابخانه عمومی سازمانی است که به وسیله جامعه از طریق حکومت محلی، منطقه‌ای یا ملی و یا از طریق سایر سازمان‌های اجتماعی تاسیس شده و حمایت و پشتیبانی مالی می‌شود. کتابخانه عمومی دانش، اطلاعات و آثار تخیلی را با استفاده از یک رشته منابع و خدمات تهیه می‌کند و به صورتی برابر و یکسان، صرف‌نظر از نژاد، ملیت، جنس، مذهب، زبان، ناتوانی، وضع اقتصادی، وضعیت شغلی، درجات تحصیلی و سواد در دسترس مردم قرار می‌دهد (ایفلا، ۱۳۸۶).

هدف کتابخانه عمومی به‌طور کلی عبارت از فراهم‌آوری و تهیه منابع در قالب رسانه‌های مختلف و اجرای فعالیت‌ها و خدمات گوناگون نظیر قصه خوانی، جلسات سخنرانی و... است تا بتواند نیازهای کلیه اقشار جامعه را به‌منظور افزایش اطلاعات یا پرکردن اوقات فراغت برآورده سازد (ایفلا، ۱۳۸۶). دیگر اهداف کتابخانه‌های عمومی عبارتند از:

- ◀ کمک به توسعه و اعتلای دانش؛
- ◀ پر کردن اوقات فراغت افراد جامعه به نحوی که باعث بهسازی رفتارهای فردی و اجتماعی آن‌ها شود؛
- ◀ کمک به شناخت و درک؛
- ◀ کمک به شکوفایی و اعتلای استعدادها و خلاقیت‌های روحی و ذهنی افراد جامعه؛

- ◀ بالا بردن توانایی‌های افراد جامعه برای انجام امور روزمره و حرفه‌ای؛
  - ◀ کمک به توسعه‌ی آزادی و دموکراسی و کاهش فشارهای اجتماعی و سیاسی از طریق مطالعه؛
  - ◀ کمک به فرد برای اینکه عضو بهتری برای جامعه و خانواده باشد؛
  - ◀ کمک به فرایندهای خودآموزی، سوادآموزی و کسب سواد اطلاعاتی؛
  - ◀ همگامی با آخرین پیشرفت‌هایی که در علوم و فن‌آوری‌های مختلف به وجود آمده است؛
  - ◀ آموزش مداوم برای کلیه افراد جامعه؛
  - ◀ حافظه مکتوب فرهنگ، قوم و ملت؛
  - ◀ ایجاد فرصت‌های پژوهشی و ایجاد ارتباط بین مردم، سازمان‌ها و نهادهای جامعه؛
  - ◀ توجه به آینده، بعد جهانی و فرهنگ جهانی؛
  - ◀ آموزش، میانجی‌گری، مربی‌گری و راهنمایی جامعه (مزینانی، ۱۳۸۴؛ ایفلا، ۱۳۸۶).
- کتابخانه‌های عمومی به دلیل خدمت‌رسانی به کلیه اقشار جامعه وظایف گسترده‌ای بر عهده دارند. آن‌ها باید نیازهای استفاده‌کنندگان بالفعل خود را در نظر بگیرند و درکنار آن راه را برای تبدیل استفاده‌کنندگان بالقوه به بالفعل هموار سازند. به منظور تبدیل شدن جامعه به یک جامعه دانش‌محور کتابخانه‌های عمومی وظایف مهمی را برعهده خواهند داشت که عبارتند از:
- ◀ تهیه انواع وسایل برای نگهداری و انتقال دانش بشری؛
  - ◀ تهیه و انتخاب منابع؛
  - ◀ تأمین نیازهای اطلاعاتی و مطالعاتی جامعه‌ی استفاده‌کننده (یغمایی و خندان، ۱۳۸۲)؛
  - ◀ وظایف اطلاعاتی و مشاوره (مشاوره با مدارس و مراکز آموزشی بزرگسالان و مراکز اطلاع‌رسانی برای تعیین نیازها و پاسخ‌گویی به آنان، مشاوره در انتخاب، اداره و بازیابی منابع، تهیه و گردآوری کتابشناسی‌ها، تماس مداوم با مراکز آموزشی)

- ◀ راهنمایی و خدمات (تهیه اطلاعات و کارهای ارجاعی، راهنمایی در جست‌وجو، انتخاب و استفاده از رسانه‌ها، حمایت از کتاب‌خوانی، مطالعه و کسب مهارت خواندن برای لذت و مطالعه درمانی، سازماندهی خدمات کارآموزی برای معلمان و مربیان جهت استفاده از کتابخانه، تهیه ی اطلاعات برای بعد از آموزش)؛
- ◀ انتخاب کارکنان متخصص؛
- ◀ تشکیل نمایشگاه‌ها، سخنرانی‌ها، گفت و گوهای عمومی، توسط افراد برجسته در زمینه‌های مورد نیاز بزرگسالان؛
- ◀ خدمات ویژه کودکان، نوجوانان و جوانان؛
- ◀ تبلیغ مطالعه و کتابخوانی؛
- ◀ خدمات ویژه برای معلولان، سالمندان، زندانیان و بیمارستان‌ها (اشرفی‌ریزی ۱۳۸۳).

۲-۴- عوامل مؤثر بر ایجاد فرهنگ مطالعه توسط کتابخانه‌های عمومی

کاربران زمانی به سوی کتابخانه‌های عمومی رغبت نشان می‌دهند که بتوانند نیازها و خواسته‌های اطلاعاتی و مطالعاتی خود را در این کتابخانه‌ها برآورده سازند. توجه کتابخانه‌های عمومی به عوامل ذیل می‌تواند در مراجعات بعدی کاربران به کتابخانه مؤثر واقع گردد. این عوامل در دسته بندی زیر بیان می‌گردد.

۲-۴-۱- **خط‌مشی:** هر کتابخانه‌ای به‌منظور پیشبرد اهداف کوتاه مدت و بلندمدت خود نیازمند تدوین خط‌مشی است. در این میان کتابخانه‌های عمومی با توجه به خدمت‌رسانی به کلیه اقشار جامعه نقش خطیری در تدوین خط‌مشی کتابخانه خود دارند. به‌هنگام تدوین خط‌مشی کتابخانه‌های عمومی، بهتر است نکاتی هم‌چون پذیرش اقشار مختلف در تمامی حرف و در هر سن و با هر نژاد، ساعات کار طولانی کتابخانه، عضویت آسان و رایگان، انتخاب کتاب متناسب با نیازهای کاربران، استخدام کتابدار تحصیل کرده در رشته کتابداری و... مد نظر قرار بگیرند.

۲-۴-۲- **بخش‌های کتابخانه:** با توجه به این که کتابخانه‌های عمومی پذیرای اقشار مختلف جامعه هستند، بهتر است منابع خود را بر اساس گروه سنی و یا ویژگی‌های خاص مخاطبان خود نظیر افراد کم سواد، نوسواد و... طبقه‌بندی نموده و در صورت امکان فضای مجزایی برای هر یک در نظر گیرند. از سوی دیگر

به منظور بهبود خدمت‌رسانی به کاربران کتابخانه‌های عمومی، بهتر است، بخش‌هایی نظیر بخش مرجع در برگیرنده منابع مرجع، بخش مرتبط با کودکان در برگیرنده منابع و سرگرمی‌های مرتبط با این سنین، بخش مربوط به رایانه یا اینترنت به منظور استفاده از منابع دیداری - شنیداری موجود در داخل کتابخانه و یا استفاده از منابع خارج از محیط کتابخانه از طریق اینترنت، بخش نسخه‌برداری به منظور کپی گرفتن از منابع مورد نیاز دیگر در صورت نیاز و بخش‌های فرهنگی و هنری نظیر آمفی تئاترها و سالن‌های کنفرانس جهت جذب نمودن کاربران به محیط کتابخانه با برگزاری برنامه‌های متنوع و... در کتابخانه‌های عمومی ایجاد شود.

۲-۴-۳- آگاهی رسانی مناسب: آگاهی رسانی در کتابخانه‌های عمومی به ۲ بخش

قابل تقسیم است:

الف - آگاهی رسانی در زمینه منابع موجود در کتابخانه و اخبار مرتبط با کتابخانه: که می‌تواند از طریق تبلیغات، وجود تابلوی اعلانات، انتشارنشریه، ارتباط کلامی، نوشتاری (گزارش‌های خبری، خبرنامه، اطلاعیه، فهرست، راهنما، گزارش کار ادواری)، گفتاری (گفت‌وشنود، سخنرانی، مصاحبه، پیام، گفتارهای رادیویی)، دیداری (فیلم کوتاه، اسلاید، عکس، نمایشگاه، پیام تصویری) و... انجام گیرد.

ب - آگاهی رسانی و تداوم ارتباط با نهادهای مختلف: کتابخانه‌های عمومی به دلایل مختلف و متنوعی می‌باید با مراکز مختلفی نظیر مدارس، مراکز توان‌بخشی، مراکز نهضت سوادآموزی، بیمارستان‌ها، زندان‌ها، رسانه‌های گروهی، پرورشگاه‌ها و... در ارتباط فرهنگی باشند. ارتباط مدرسه با کتابخانه عمومی منجر به تشویق کودکان در گذراندن اوقات فراغت خود در کتابخانه‌های عمومی، ارتباط با مراکز توان‌بخشی موجب آگاهی از نیازمندی‌های آن‌ها و تلاش در جهت رفع آن و آموختن برخی توانایی‌ها و ایجاد انگیزه در میان این قشر، ارتباط با مراکز نهضت سوادآموزی منجر به عدم بازگشت نوسودان به بی‌سوادی و تقویت و بهبود خواندن در میان کم‌سودان، ارتباط با بیمارستان موجب آگاهی از نیازهای بیماران و کوشش در جهت حل مشکلات آن‌ها، به ویژه مشکلات روحی ناشی از بیماری، ارتباط با زندان‌ها منجر به افزایش روحیه زندانیان و تلاش برای عدم برگشت به جرم و انس گرفتن آن‌ها با کتاب‌ها و سایر خدمات، ارتباط با رسانه‌های گروهی

منجر به نهادینه کردن عادت به مطالعه در میان کلیه اقشار جامعه با بخش برنامه‌های متناسب و در نهایت ارتباط با پرورشگاه‌ها منجر به پر کردن خلأ عاطفی کودکان و انس گرفتن آن‌ها با کتاب و آموزش غیرمستقیم منابع برای آن‌ها می‌گردد.

۲-۴-۴- خدمات آموزشی و پژوهشی: کاربران کتابخانه‌های عمومی و سطح آگاهی آن‌ها با هم متفاوت است. هر کاربری زمانی که به کتابخانه عمومی وارد می‌شود می‌باید با محیط آن انس گرفته و احساس بیگانگی نکند. لذا کتابداران کتابخانه‌های عمومی به منظور آشنا نمودن کاربران با منابع و نحوه استفاده از آن، می‌توانند با وی در کتابخانه همراه گردند. از سویی استفاده از راهنمایی‌های مناسب (نصب راهنماهای مناسب مانند نشانه‌ها و عکس‌ها، برگه دان و نحوه استفاده از آن، شیوه برگه آرایی، شیوه نامه استفاده از کتابخانه و مراجع و نشریات، راهنمایی در جست‌وجو و استفاده از رسانه‌ها)، ارائه بروشورها و... می‌تواند راه حل مناسبی به حساب آید. از سویی خدمات آموزشی به کاربران تنها منحصر به چگونگی استفاده از منابع نمی‌شود، بلکه کتابداران می‌توانند در زمینه انتخاب کتاب و منابع مناسب و آموزش در زمینه روش‌های پژوهش به کاربر یاری رسانند.

۲-۴-۵- نیاز کاربران: کتابخانه‌ها زمانی می‌توانند رسالت خویش را به درستی به انجام برسانند که منابع و خدمات متناسب با نیاز کاربران خود را فراهم نمایند. کتابخانه‌های عمومی که پذیرای قشر وسیعی از جامعه هستند می‌باید به این نکته توجه نموده و زمینه جذب مخاطب و ماندگاری رابطه او با کتابخانه را بهبود بخشند. تأمین منابع متناسب با نیاز کاربر از طریق آگاهی از علائق و نیازمندی‌های وی قابل اجراست. لذا کتابداران کتابخانه‌های عمومی می‌توانند با استفاده از پرسشنامه‌های از قبل تهیه شده، پرسش شفاهی توسط کتابدار، امکان نوشتن پیشنهادات و انتقادات در دفتری مشخص، زمینه تبدیل شدن کتابخانه به کتابخانه‌ای فعال با کاربرانی پویا را فراهم نمایند.

کاربران کتابخانه‌های عمومی نه تنها نیازمند استفاده از منابع متناسب هستند، بلکه در نظر گرفتن وب‌سایتی مخصوص به کتابخانه منجر به افزایش سهولت دسترسی به مشخصات کتابشناختی منابع، افزایش استفاده از منابع الکترونیکی منسجم موجود در کتابخانه به ویژه برای افراد معلول، خانم‌های خانه دار و افراد ویژه می‌گردد.

۲-۴-۶- ایجاد برنامه‌های جذاب‌کننده: کتابخانه‌های عمومی به منظور افزایش ارتباط با کاربران بالفعل خود و جذب نمودن کاربران بالقوه به سمت کتابخانه، می‌توانند خدمات متنوعی نظیر موارد ذیل برپا نمایند.

قصه‌گویی، موسیقی، نمایش فیلم، نمایشگاه، فعالیت‌های خلاقانه، دعوت از بزرگان، کارگاه و کلاس آموزشی، مسابقه کتاب‌خوانی، سخنرانی، جشنواره، تشکیل گروه‌های علمی - پژوهشی، گفت و گوی عمومی، عرضه مکان کتابخانه به سازمان‌های فرهنگی منطقه جهت برگزاری جلسات آن‌ها، حلقه‌های مطالعاتی، فوق برنامه تفریحی و بازدید، برنامه کمک درسی، شرکت در وقایع روز خارج از کتابخانه، تشکیل کاروان‌های سیر و سیاحت، مسابقات مقاله‌نویسی، معرفی کتاب (یک کتاب، مجموعه آثار نویسنده، کتاب‌های یک موضوع، با حضور نویسندگان، درج در تابلوی اعلانات، درج در نشریات ادواری، جلسات ویژه، معرفی توسط اعضا)، برپایی سخنرانی‌ها (مناسبت‌های ویژه، دوره ای...)، کمک به سازمان‌های شهری، فرهنگی و آموزشی در بازیابی و استفاده از مواد برای طراحی برنامه‌ها و آموزش اعضا؛

۲-۴-۷- منابع کتابخانه: کتابخانه‌های عمومی می‌باید در برگیرنده منابع متنوعی نظیر منابع دیداری - شنیداری، نشریات، منابع مرجع بر اساس نوع ماده و منابعی برای کاربران خاص نظیر منابع متناسب با معلولان، به ویژه کم توانان ذهنی، نابینایان، نوسوادان یا کم سوادان باشند. هدف از ارائه خدمات ویژه، سوق دادن کتابخانه به سوی یک مرکز اجتماعی، فرهنگی و علمی است که مطالعه در جامعه را تشویق و ترغیب کند. پس می‌توان گفت هدف اساسی خدمات ویژه تبدیل افرادی بیگانه با کتاب به افرادی کتابخوان است. این نوع خدمات تمایل و توجه مردم را به مطالعه کردن جلب می‌کند و کتابخوانی را در جامعه رواج می‌دهد. این هدف از راه گردآوری کتاب‌ها و خوانندگان در یک مکان عملی می‌شود و به بهره‌گیری از مجموعه‌ها و توسعه آن‌ها منجر می‌گردد. قانون سوم رانگاتان یعنی هر کتابی خواننده‌اش هم از این امر پشتیبانی می‌کند. کتابخانه‌هایی که در صدد اجرای این قانون باشند، خدمات ویژه را با برنامه‌هایی نظام یافته و روش‌هایی صحیح و متعهدانه انجام می‌دهند. مهم‌ترین این خدمات عبارتند از:

- خدمات ویژه به نوسوادان: کتابخانه‌های عمومی با ارائه مواد خواندنی ساده به نوسوادان کمک می‌کنند که نه تنها آنان باسواد باقی بمانند، بلکه از خواننده مبتدی به خواننده مستقل و خودآموز ارتقا یابند. این نوع کتابخانه‌ها با ارائه خدمات به نوآموزان، افزایش آگاهی‌های جامعه در مورد مسئله سوادآموزی، تهیه مواد و منابع برای نوآموزان بزرگسال، همکاری با دیگر ارائه دهندگان خدمات سوادآموزی، گردآوری اطلاعات درباره فرصت‌های آموزشی به این قشر یاری می‌رسانند. از جمله خدماتی که می‌توانند ارائه نمایند عبارتند از:
  - تهیه کتاب‌هایی با سبک نگارش ساده و روان؛
  - تهیه جزوات، پوسترها، روزنامه‌های دیواری که توسط کتابداران ساده‌نویسی و تهیه شده است؛
  - تهیه پرسشنامه یا انجام مصاحبه با نوسوادان در مراکز مربوطه به منظور آگاهی از نیازهای آن‌ها؛
  - همکاری نزدیک کتابخانه‌های عمومی با سازمان‌های مرتبط با بی‌سوادان و نوسوادان؛
  - جذب نوسوادان توسط کتابخانه‌های عمومی از طریق ارتباط مداوم با این مراکز بعد از جدایی از سازمان‌های مربوط به خود (میر حسینی، ۱۳۷۳)؛
- آموزش حرفه‌ای بزرگسالان (انعطاف در زمان، مکان، سن، پذیرش، توأم شدن آموزش و مسئولیت‌های شغلی)؛
- فعالیت‌های پس از سوادآموزی مثل گروه‌های پی‌گیر سواد (قرائت قرآن، مطالعه کتاب، بحث گروهی، مسابقه‌ها)، خدمات مکاتبه‌ای، آموزش رسان‌های (تلویزیون، رادیو، مطبوعات...)، تجهیز کتابخانه‌ها، مسابقات فرهنگی - آموزشی؛
- خدمات ویژه کتابخانه به معلولان: کتابخانه‌های عمومی وظیفه ارائه خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی به اقشار مختلف جامعه خصوصاً معلولان از قبیل نابینایان، ناشنوایان و مانند آن را بر عهده داشته و نقش هدایت‌کننده در تأمین نیازهای اساسی مطالعاتی آن‌ها دارند. لذا لازم است تمام منابع اطلاعاتی مورد نیاز آنان قابل دسترس باشد. با توجه به این نکته مهم که هدف نهایی از ارائه

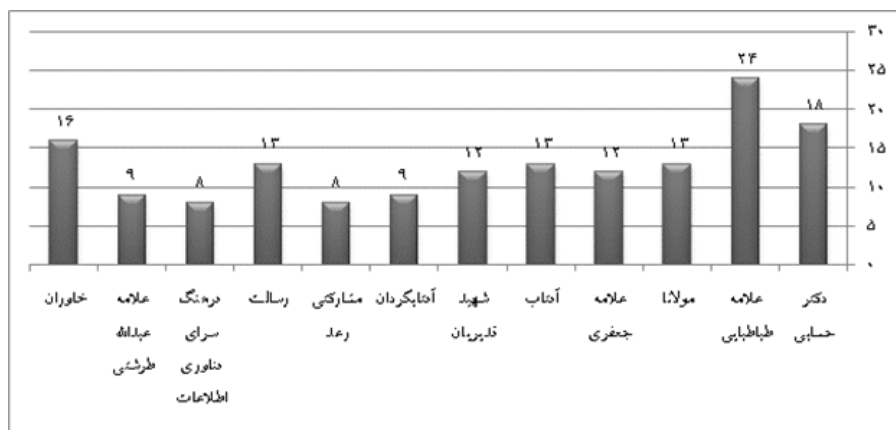
خدمات، منابع و برنامه‌های متنوع پیدا کردن راه حلی مناسب جهت دستیابی تمام افراد به تمام کتابخانه است و به سبب تشابه نیازهای اطلاعاتی معلولان با سایر افراد، تمام منابع و خدماتی که به وسیله کتابخانه‌های عمومی تأمین می‌شوند باید قابل استفاده معلولان نیز باشد (ارجمند، ۱۳۷۶). باید دستیابی به گونه‌ای باشد که معلولان بدون توجه به معلولیت‌شان قادر به بهره‌گیری از منابع، تسهیلات و امکانات گردند. وجود مجموعه‌های کوچک نظیر کتاب‌های بریل، چاپ درشت و کتاب‌های گویا نیز برای این افراد لازم است. خدمات کتابخانه قابل ارائه به سایر اعضا کتابخانه باید قابل دستیابی معلولان نیز باشد (نیکنام، ۱۳۷۹؛ یغمایی و خندان، ۱۳۸۳؛ ایفلا، ۱۳۸۶؛ عماد خراسانی، ۱۳۷۹؛ محسنی کبیر، ۱۳۷۷).

۳- تجزیه و تحلیل داده‌ها

همان‌طور که بیان گردید به‌منظور بررسی وضعیت کتابخانه‌های جامعه پژوهش، پرسشنامه‌ای شامل ۲۲ سوال، در ۵ بخش روش کار کتابخانه، آگاهی رسانی، خدمات مرجع و اطلاع‌رسانی، خدمات فرهنگی کتابخانه و منابع موجود طراحی گردید که در ادامه اطلاعات به دست آمده از آن ارائه می‌گردد.

۳-۱- خط‌مشی کتابخانه‌ها:

از ۱۲ کتابخانه مورد بررسی تنها عضویت در یک کتابخانه کاملاً رایگان بود. سایر کتابخانه‌ها از ۱۰۰۰۰ تا ۳۰۰۰۰ ریال هزینه دریافت می‌کردند. تمامی کتابخانه‌ها دارای کتابداران متخصص تحصیل کرده در رشته کتابداری (حداقل یک نفر) بودند. به غیر از ۳ کتابخانه سایر کتابخانه‌ها بدون هیچ‌گونه محدودیتی عضوگیری می‌نمودند. این ۳ کتابخانه عبارتند از: کتابخانه آفتاب (از ۱۴ سال به بالا)، آفتابگردان (عضویت تنها برای کودکان)، و رسالت (از دانش‌آموزان دبیرستان به بالا). نمودار ۱ وضعیت ساعات کار کتابخانه‌های عمومی را مشخص می‌سازد. حداکثر میزان ساعات کاری، مربوط به کتابخانه علامه طباطبایی (۲۴ ساعت) و حداقل آن به‌طور مشترک میان کتابخانه‌های مشارکتی رعد و فن‌آوری اطلاعات (۸ ساعت) است.

نمودار ۱. ساعات کار برخی کتابخانه‌های شهرداری تهران

با توجه به این که آمار عضویت کتابخانه می‌تواند میزان استفاده از آن را تا حدودی به ما نشان دهد، در این بخش به ارائه آمار عضویت کتابخانه‌ها پرداخته‌ایم. به دلیل آن که برخی از کتابخانه‌های مورد مطالعه دارای اطلاعات کافی در مورد تعداد اعضای خود نبودند و برخی از آن‌ها از دادن آمار اعضای خود اجتناب می‌کردند، تنها به عنوان نمونه به آمار عضوگیری ۵ کتابخانه عمومی مورد نظر اکتفا می‌کنیم. جداول ۱، ۲ و ۳ گویای مطالب است. در این پژوهش تعداد اعضای فعال و کلی هر یک از کتابخانه‌های عمومی مورد نظر به تفکیک زن و مرد پرسیده شد. نتایج آماری نشان می‌دهد که در تمامی کتابخانه‌ها اعضای کل زن نسبت به مرد بیش‌تر است. مقصود از اعضای کلی افرادی است که از ابتدای تاسیس کتابخانه تا پایان اسفندماه ۸۶ به عضویت کتابخانه در آمده‌اند. در اکثر کتابخانه‌های مورد مطالعه نسبت اعضای فعال زن نسبت به مرد به مانند اعضای کل بیش‌تر بوده است. مقصود از اعضای فعال افرادی هستند که تا پایان اسفند ۸۶ کارت عضویت آن‌ها باطل نشده و از امکانات کتابخانه خود بهره می‌برند. البته تفاوت قابل ملاحظه‌ای بین آمار عضویت زنان نسبت به مردان وجود ندارد.

به دلیل این که زنان خانه دار نسبت به سایر افراد در انزوای بیش‌تری هستند و معمولاً از جامعه دور به نظر می‌رسند به بیان آمارهایی در این مورد پرداخته‌ایم. در این جدول، مقصود از زن (خانه‌دار - کلی) آن است که به عنوان مثال ۱۴ درصد از

۶۱ درصد اعضای کل زن کتابخانه مولانا را زنان خانه دار تشکیل داده‌اند. در مورد سایر جداول نیز این امر صادق است. با توجه به نتایج به دست آمده کمتر از ۲۰ درصد از اعضای کل و فعال زن کتابخانه‌های عمومی به زنان خانه دار اختصاص دارد. لذا لزوم توجه بیشتر کتابخانه‌های عمومی به این قشر بیشتر احساس می‌گردد. جدول ۱ گویای آمار عضویت به تفکیک زن و مرد و خانم‌های خانه دار است.

جدول ۱. آمار عضویت در برخی کتابخانه‌های عمومی شهرداری تهران به تفکیک زن و مرد (فعال و کلی)

کتابخانه جنسیت	کتابخانه مولانا	کتابخانه آفتاب	کتابخانه قدیریان	کتابخانه رعد	کتابخانه علامه طباطبایی
زن (کلی)	٪ ۶۱	٪ ۵۹	٪ ۵۳	٪ ۵۴	٪ ۶۸
مرد (کلی)	٪ ۳۹	٪ ۴۱	٪ ۴۷	٪ ۴۶	٪ ۳۲
زن (فعال)	٪ ۴۸	٪ ۵۷	٪ ۵۷	٪ ۵۶	٪ ۶۷
مرد (فعال)	٪ ۵۲	٪ ۴۳	٪ ۴۳	٪ ۴۴	٪ ۳۳
زن (خانه‌دار - کلی)	٪ ۱۴	٪ ۷/۹	٪ ۴/۱	٪ ۵/۷	٪ ۷/۵
زن (خانه‌دار - فعال)	٪ ۳/۶	٪ ۲/۵	٪ ۱۰	٪ ۹/۷	٪ ۹/۵

از آن جا که لازم است کودکان زیر ۷ سال (پیش از دبستان) از سوی کتابخانه‌های عمومی بیش از دیگر اعضاء یا حداقل در همان سطح به منظور نهادینه کردن عادت به مطالعه در میان آن‌ها از همان دوران کودکی مورد توجه قرار گیرند، لذا داده‌هایی در رابطه با میزان عضویت آن‌ها در مقایسه با کل اعضای فعال و کلی جمع آوری گردید. به علاوه، آمار میزان عضویت محصلین جامعه اعم از دانش‌آموزان و دانشجویان نیز از سوی روسای کتابخانه‌ها بیان شده است. این آمار در جدول ۲ قابل ملاحظه است.

هم‌چنین آمار عضویت مربوط به افراد بالای ۵۰ سال از هر یک از کتابخانه‌ها پرسیده شد. هدف از بررسی این قشر در میان تمام اقشار جامعه به آن دلیل بود که افراد بالای ۵۰ سال ممکن است خود را پیر و فرسوده بپندارند و عدم مطالعه در

جدول ۲. آمار عضویت کودکان پیش از دبستان و محصلین در برخی از کتابخانه‌های عمومی شهرداری شهر تهران

نام کتابخانه / رده سنی	کتابخانه مولانا	کتابخانه آفتاب	کتابخانه قدیران	کتابخانه رعده	کتابخانه علامه طباطبایی
پیش دبستانی (کلی)	٪ ۱	٪ ۰	٪ ۱۸	٪ ۴/۶	٪ ۰
پیش دبستان (فعال)	٪ ۰/۰۰۴	٪ ۰	٪ ۱۲/۸	٪ ۱/۱۵	٪ ۰
دانش آموزان (کلی)	٪ ۱۶/۵	٪ ۴۷/۷	٪ ۱۵/۹	٪ ۱۸/۷	-
دانش آموزان (فعال)	٪ ۰/۶۴	٪ ۱۲/۶	٪ ۱۱	٪ ۹/۰۸	-
دانشجویان (کلی)	٪ ۲۵	٪ ۱۷/۹	٪ ۱۳/۳۸	٪ ۳۹	٪ ۱۵/۲۹
دانشجویان (فعال)	٪ ۲/۲	٪ ۲/۷	٪ ۱/۳۴	٪ ۵/۷۳	٪ ۱/۱۳

میان آن‌ها و گوشه‌نشینی بیش‌تر موجب از بین رفتن پتانسیل مثبت موجود در این قشر گردد. به‌گونه‌ای که در اثر مطالعه کم، قدرت حافظه خود را از دست بدهند. حال آن‌که توجه بیش‌تر کتابخانه‌های عمومی به این قشر می‌تواند در از بین بردن تصور بی‌استفاده بودن و نداشتن توانایی برای درک امور تا میزان بسیاری بکاهد. جدول ۳ نشان‌دهنده این امر است که میزان عضویت این قشر نیز در سطح پایینی قرار دارد.

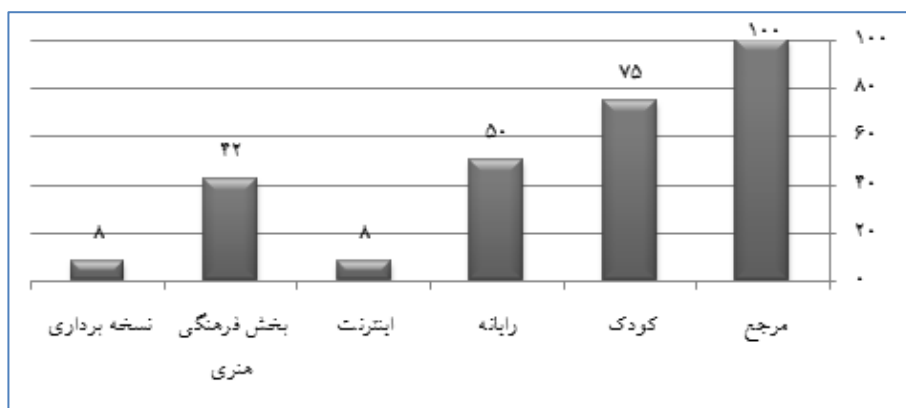
جدول ۳. آمار عضویت افراد بالای ۵۰ سال در برخی کتابخانه‌ها عمومی شهرداری شهر تهران

کتابخانه / رده سنی	کتابخانه مولانا	کتابخانه آفتاب	کتابخانه قدیران	کتابخانه رعده	کتابخانه علامه طباطبایی
افراد بالای ۵۰ سال (کلی)	٪ ۹/۱۶	٪ ۲/۴	٪ ۱/۴	٪ ۵/۲	٪ ۱۰/۵۲
افراد بالای ۵۰ سال (فعال)	٪ ۰/۲۹	٪ ۰/۳۷	٪ ۱۰	٪ ۳/۱۲	٪ ۰/۶۹

۳-۲- بخش‌های کتابخانه:

با توجه به نمودار ۲، تمام کتابخانه‌ها دارای بخش مرجع بوده و تنها ۸ درصد از کتابخانه‌ها دارای بخش نسخه‌برداری و اینترنت هستند. با توجه به تأثیر اینترنت در کلیه فعالیت‌های روزانه زندگی و افزایش روزافزون آمار استفاده از این رسانه، سازمان‌های مسئول کتابخانه‌های عمومی باید نسبت به فراهم‌آوری این گونه تسهیلات توجه بیش‌تری مبذول دارند.

۲۶۸ a کتابخانه‌های عمومی کشور: تنگناها، توانمندی‌ها و راهکارها

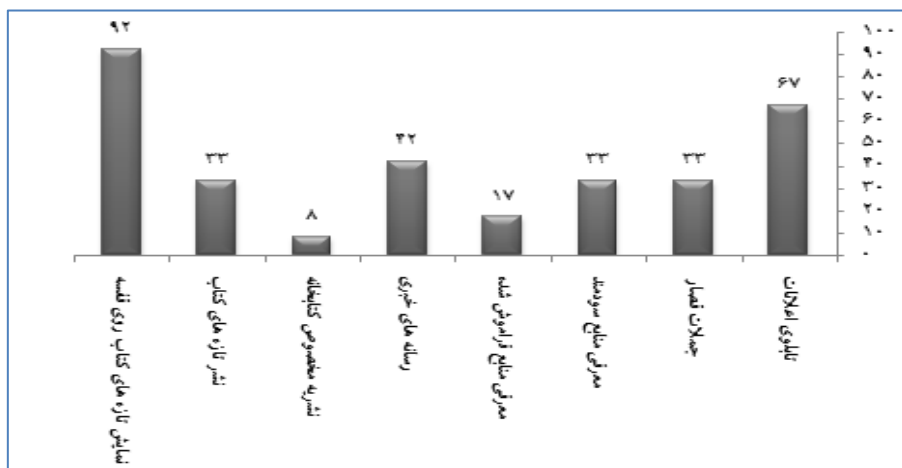

نمودار ۲. میزان وجود بخش‌های مختلف در کتابخانه‌ها

۳-۳- آگاهی رسانی مناسب

۳-۳-۱- آگاهی رسانی در زمینه منابع موجود

با توجه به آن‌که کتابخانه‌های عمومی می‌توانند به روش‌های مختلف کاربران را نسبت به منابع و اطلاعات موجود در کتابخانه آگاه سازند، پرسشی در این خصوص به ارزیابی نحوه اجرای این‌گونه خدمات در کتابخانه‌های عمومی پرداخت. ۹۲ درصد از کتابخانه‌ها به نمایش تازه‌های کتاب می‌پردازند. درحالی‌که تنها ۸ درصد از آن‌ها جهت آگاهی‌رسانی از نشریه کتابخانه استفاده کرده‌اند.

نمودار ۳. روش‌های مختلف آگاهی‌رسانی در مورد کتاب

علت پایین بودن درصد مزبور آن است که بیش از ۹۰ درصد کتابخانه‌ها فاقد نشریه مخصوص به خود بوده‌اند. درحالی‌که انتظار می‌رفت که کتابخانه‌های عمومی در زمینه کتاب‌های فراموش شده اقدامی را انجام نداده‌اند، اما با گردآوری اطلاعات متوجه شدیم که ۱۷ درصد از این کتابخانه‌ها از این خدمت استفاده نموده‌اند. نمودار ۳ اطلاعات در مورد آگاهی رسانی را نمایش می‌دهد.

۳-۳-۲- آگاهی رسانی و تداوم ارتباط با نهادهای مختلف

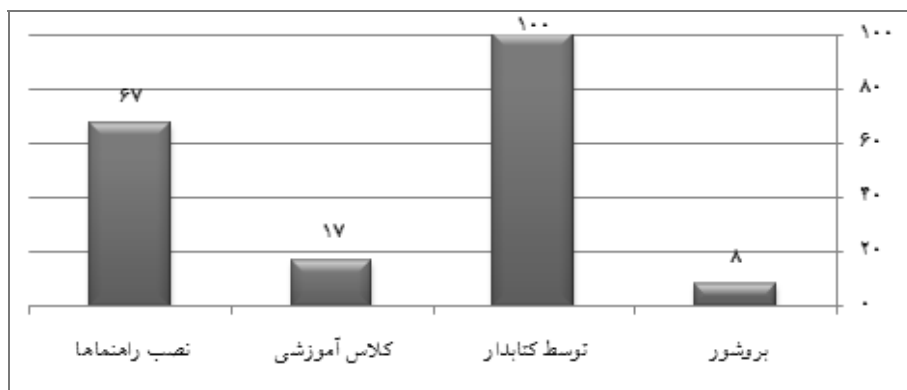
در زمینه ارتباط با مراکز مختلف پرسش ارائه شده دارای گزینه‌های مدارس، مراکز توان‌بخشی، مراکز نهضت سوادآموزی، بیمارستان‌ها، زندان‌ها، رسانه‌های گروهی، پرورشگاه‌ها و مراکز اصلاح و تربیت بود که در این میان ۱۰ کتابخانه با مدارس ارتباط پویا داشتند. هم‌چنین از میان نمونه مورد نظر تنها یک کتابخانه با مراکز توان‌بخشی، یک کتابخانه با نهضت سوادآموزی و به همین صورت یک کتابخانه با بیمارستان‌ها در ارتباط بودند و هیچ کتابخانه‌ای با سه مرکز زندان‌ها، پرورشگاه‌ها و مراکز اصلاح و تربیت ارتباط نداشت. هم‌چنین ۵ کتابخانه با رسانه‌های گروهی از قبیل روزنامه‌ها، مجله‌ها، رادیو و تلویزیون در ارتباط بودند و برخی از کتابخانه‌ها اخبار و اطلاعات مربوط به کتابخانه خود را در روزنامه محله خود به چاپ می‌رساندند.

۳-۴- خدمات آموزشی و پژوهشی

پژوهش حاضر نشان می‌دهد از ۱۲ کتابخانه مورد پژوهش ۱۰ کتابخانه خدمات مشاورتی برای انتخاب کتاب ارائه می‌نمودند و ۹ کتابخانه روش‌های پژوهش را آموزش می‌دادند.

هم‌چنین پرسشی در زمینه روش‌های مختلف آموزش کاربران در زمینه استفاده از کتابخانه مطرح گردید. ۱۰۰ درصد از کتابخانه‌ها این کار را از طریق آموزش توسط کتابدار انجام می‌دادند و تنها ۸ درصد از کتابخانه‌ها به ارائه برشور به‌منظور آموزش به کاربران اقدام کرده‌اند. به دلیل اینکه کتابخانه‌های عمومی با اقشار مختلف جامعه روبه‌رو هستند و ممکن است مخاطبان آن‌ها دارای روحیات و خلق‌وخوهای متفاوت باشند و برخی افراد نتوانند یا نخواهند از کتابدار سوال نمایند، بهتر است ارائه برشور آموزشی درکنار نصب راهنماهای ویژه مورد توجه قرار گیرد. نمودار ۵ روش‌های مختلف آموزش به کاربر را نشان می‌دهد.

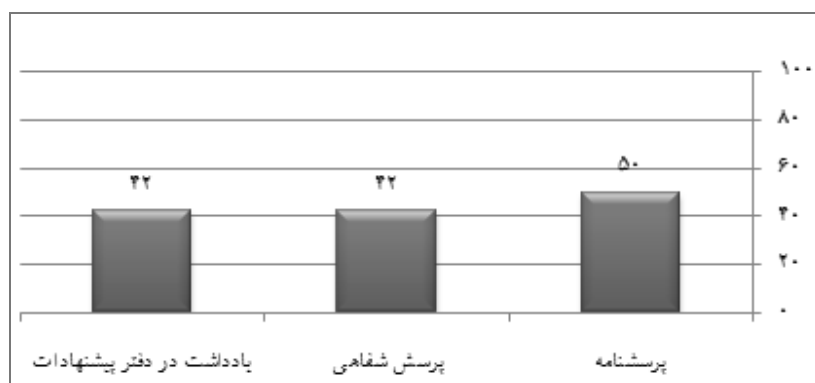
۲۷۰ a کتابخانه‌های عمومی کشور: تنگناها، توانمندی‌ها و راهکارها

نمودار ۴. آموزش کاربر (طریقه استفاده از کتابخانه)

۳-۵- نیاز کاربران

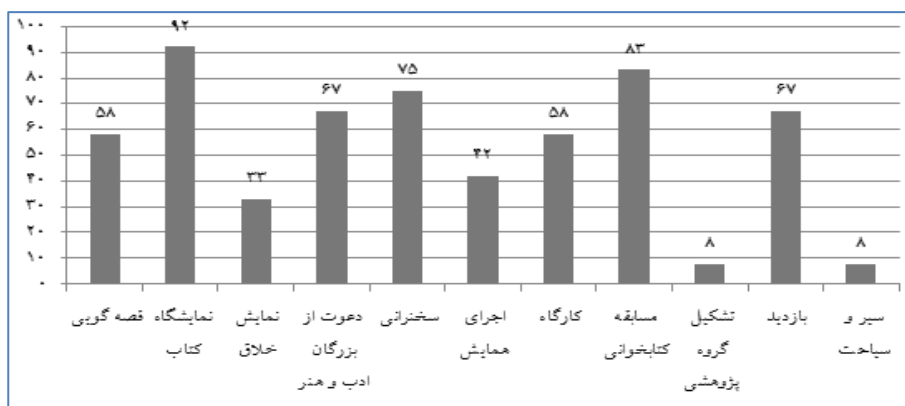
پرسشی در زمینه نحوه آگاهی از نیاز کاربران از رؤسای کتابخانه‌های عمومی صورت گرفت. کتابخانه‌های مزبور تقریباً به‌طور یکسان از پرسشنامه، پرسش شفاهی توسط کتابدار و یادداشت در دفتر پیشنهادها استفاده می‌نمودند. درصد استفاده کتابخانه‌های عمومی از روش‌های گوناگون به‌منظور آگاهی از نیاز کاربران در نمودار ۴ نمایش داده شده است. هم‌چنین در مورد تهیه گزارش و آمار عملکرد سالانه برای برآورد نیاز مراجعان و میزان رضایت آنان، تنها ۵ کتابخانه یعنی حدود ۴۲ درصد کتابخانه‌ها پاسخ مثبت داده‌اند. با اینکه تمام کتابخانه‌ها دارای فهرست رایانه‌ای بودند، تنها ۱ کتابخانه (کتابخانه فن‌آوری اطلاعات) امکان دسترسی به آن را از طریق اینترنت فراهم می‌کرد.

نمودار ۵. نحوه آگاهی از نیازهای اطلاعاتی کاربران

۳-۶- برنامه‌های جذب‌کننده

خدمات مختلفی که کتابخانه می‌تواند برای افزایش استفاده از کتابخانه و در نتیجه افزایش مطالعه ارائه دهد در این بخش پرسیده شد. فعالیت موسیقی و نمایش فیلم توسط هیچ‌کدام از کتابخانه‌ها صورت نمی‌گرفت. اکثر کتابخانه‌ها (۹۲ درصد) دارای نمایشگاه کتاب بودند و این نقطه مثبتی در این بین تلقی می‌گردد. مسابقه کتاب‌خوانی، سخنرانی، بازدید و دعوت از بزرگان ادب و هنر، تشکیل کارگاه‌های آموزشی و قصه‌گویی به‌طور مشترک به ترتیب از مهم‌ترین فعالیت‌هایی است که در کتابخانه‌های عمومی اجرا می‌گردد. درحالی‌که هنوز کتابخانه‌های عمومی نتوانسته‌اند با شناخت علایق گروه‌های مراجعه‌کننده خود، اقدام به تشکیل گروه پژوهشی نمایند و با توجه به نمودار، تنها ۸ درصد کتابخانه‌ها اقدام به این فعالیت نموده‌اند. هیچ‌کدام از کتابخانه‌ها دارای وبسایت مخصوص به خود نبودند و تنها مکان ۲ کتابخانه به سازمان‌های فرهنگی منطقه جهت برگزاری جلسات آن‌ها عرضه می‌گردید. نمودار ۶ وضعیت خدمات مؤثر در ایجاد عادت به مطالعه را نشان می‌دهد.

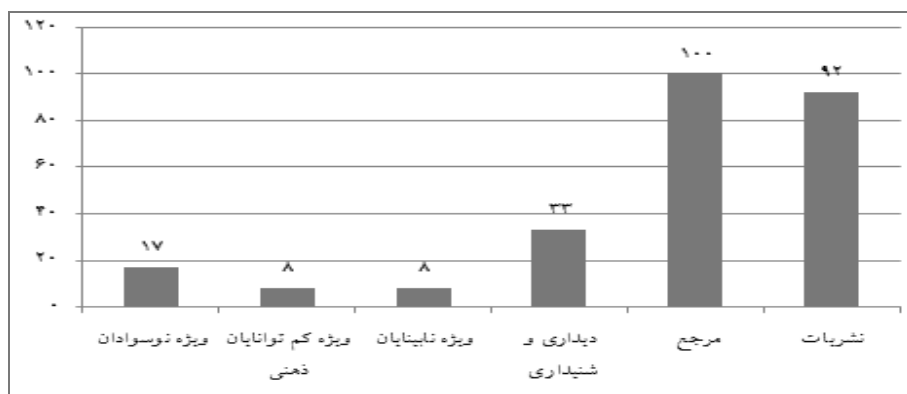

نمودار ۶. برنامه‌های جذب‌کننده کتابخانه‌های عمومی

۳-۷- منابع کتابخانه

با توجه به این‌که لازم است کتابخانه‌های عمومی تنوعی از منابع مطالعاتی را در بر داشته باشند و در کنار این منابع باید به منابع مربوط به اقشار ویژه نظیر نابینایان، کم‌توانان ذهنی و نوسوادان توجه نمایند، پرسشی به‌منظور ارزیابی

موجودیت این منابع در کتابخانه‌های مورد پژوهش صورت گرفت. در این میان تمام کتابخانه‌ها دارای بخش مرجع و ۹۲ درصد از آن‌ها دارای بخش نشریات بودند. با توجه به نتایج به دست آمده تنها ۸ درصد از کتابخانه‌ها منابع مخصوص کم‌توانان ذهنی و نابینایان را برآورده می‌ساختند. هم‌چنین تنها ۱۷ درصد کتابخانه‌ها منابع ویژه مربوط به نوسوادان را فراهم می‌نمودند. حال آن‌که انتظار می‌رود کتابخانه‌های عمومی به دلیل پراکندگی در سطح شهر و امکان استفاده راحت‌تر برای اقشار ویژه جامعه منابع مخصوصی را به میزان مناسبی تهیه کنند تا این گروه نیز بتوانند به راحتی به مطالعه در فضایی مناسب بپردازند. حتی با توجه به مشاهدات صورت گرفته، بیش‌تر کتابخانه‌های عمومی از نظر ساختمان برای قشر معلول جامعه مناسب نبودند. نمودار ۷ وضعیت وجود منابع مختلف در کتابخانه‌های مورد پژوهش را نشان می‌دهد.

نمودار ۷. وضعیت وجود منابع مختلف در کتابخانه‌های مورد پژوهش

بحث و نتیجه‌گیری

از ۱۲ کتابخانه مورد بررسی تنها عضویت در یک کتابخانه کاملاً رایگان بود. تمامی کتابخانه‌ها دارای کتابداران متخصص تحصیل‌کرده در رشته کتابداری (حداقل یک نفر) بودند. با توجه به آمار به دست آمده از میزان عضوگیری در کلیه کتابخانه‌های مورد مطالعه تفاوت قابل‌ملاحظه‌ای بین میزان عضویت زنان و مردان دیده نمی‌شود. در کلیه کتابخانه‌های مورد پژوهش نسبت عضویت زنان خانه‌دار در

مقایسه با کل زنان فعال کمتر از نصف میزان عضویت است و این امر لزوم توجه کتابخانه‌های عمومی را به این قشر بیش‌تر می‌نماید.

تمام کتابخانه‌های مورد پژوهش، حداقل چند قفسه به‌عنوان بخش مرجع داشتند، اما درصد پایینی (۸ درصد) از کتابخانه‌ها دارای بخش اینترنت و بخش نسخه‌برداری بودند. با توجه به آن‌که امروزه اینترنت می‌تواند در کنار منابع چاپی کمک فراوانی به پژوهشگران نماید، لذا لازم است مسئولین کتابخانه‌های عمومی درصدی از بودجه سالیانه را به این امر اختصاص دهند.

آگاهی‌رسانی در زمینه کتاب و منابع موجود در کتابخانه‌های مورد مطالعه به ترتیب با نمایش کتاب‌های تازه بر روی قفسه، تابلوی اعلانات و رسانه‌های خبری صورت می‌گرفت. با وجود آن‌که انتظار می‌رفت هیچ‌کدام از کتابخانه‌ها به معرفی کتاب‌های فراموش‌شده نپردازند، اما مطالعه نشان داد که درصد کمی (۱۷ درصد) از کتابخانه‌ها به این فعالیت اقدام می‌نمایند. نتایج نشان می‌دهد تمامی کتابخانه‌های مورد مطالعه به‌منظور معرفی کتابخانه و نیز آگاهی از نیازها با مدارس موجود در منطقه خود ارتباط دارند. اما میزان ارتباط با مراکز دیگر از جمله توان‌بخشی، بیمارستان‌ها و سایر موارد در تعداد کمی از کتابخانه‌ها وجود داشت و هیچ کتابخانه‌ای نیز با مراکزی از قبیل زندان‌ها، کانون اصلاح و تربیت و پرورشگاه‌ها ارتباط نداشت.

به‌منظور آگاهی از نیاز کاربران، کتابخانه‌های عمومی تقریباً به یک میزان از پرسشنامه، پرسش شفاهی و یادداشت در دفتر پیشنهادها استفاده می‌کردند. از نظر سطح آموزش به کاربران به‌منظور استفاده از منابع کتابخانه، کتابخانه‌ها در وضعیت مطلوبی به سر می‌برند. به‌گونه‌ای که ۱۰۰ درصد از کتابخانه‌ها به‌منظور ارائه این آموزش از کتابدار استفاده می‌کردند و در بیش از نیمی از کتابخانه‌های مورد مطالعه نصب راهنماها در کنار کتابدار یاری‌گر کاربران بوده است.

مسابقه کتاب‌خوانی و نمایشگاه کتاب از عمده فعالیت‌هایی است که توسط بیش‌تر کتابخانه‌های عمومی اجرا می‌گردد. حال آن‌که در میان سایر فعالیت‌های فرهنگی، درصد کمی از کتابخانه‌ها خدمات تفریحی نظیر سیر و سیاحت و خدمات پژوهشی نظیر تشکیل گروه‌های پژوهشی را اجرا می‌نمودند و هیچ‌یک از

کتابخانه‌های عمومی دارای وبسایت مخصوص به خود نبودند. اما از دیدگاه تأمین منابع مورد نیاز گروه‌های ویژه، وضعیت کلیه کتابخانه‌های مورد مطالعه بسیار نامطلوب است. به گونه‌ای که درصد پایینی از کتابخانه‌های مورد نظر پژوهش، منابعی مخصوص به اقشار کم‌سواد، نوسواد، کم‌توانان ذهنی و نابینایان در اختیار داشتند و با وجود آن‌که نزدیک به ۱۰۰ درصد از کتابخانه‌ها دارای نشریات و منابع مرجع بودند، اما درصد کمی از کتابخانه‌های مورد پژوهش منابع دیداری و شنیداری داشتند.

۴-۲- پیشنهادهای برخاسته از پژوهش

با توجه به مجموع مباحث مطرح شده و تجربیات برخی کتابخانه‌های مورد پژوهش پیشنهادها زیر ارائه می‌گردد:

◀ کتابخانه مشارکتی رعد به منظور افزایش ایجاد عادت به مطالعه در میان اعضای جامعه منطقه خود، به کار جالب توجهی اقدام نموده است. این کتابخانه با ارائه طرح «خانه به خانه» تعدادی از کتاب‌های نمونه سال ۱۳۸۵ را به صورت رایگان در اختیار خانواده‌های ساکن در آن منطقه قرار داده است. این کتابخانه با این کار ضمن ارائه منابع، به معرفی کتابخانه، خدمات مرتبط و شرایط عضویت می‌پردازد و این امر، در جذب کاربران بسیار مؤثر بوده است. این اقدام می‌تواند توسط سایر کتابخانه‌های عمومی به منظور جذب کاربران انجام گیرد. شاید هنوز مسئله دسترس‌پذیری کتاب‌ها و شور و اشتیاق مردم جامعه نسبت به کتاب به مانند اقلام مصرفی و مورد نیاز دیگر جایی برای خود باز نکرده است، اما آن‌چه که در این بین مهم است، آن است که کتابخانه‌های عمومی می‌توانند با ایجاد کتابخانه‌های سیار خود یا طرحی به مانند طرح «خانه به خانه» به سراغ مراجعه‌کنندگان بروند.

◀ سازمان مادر کتابخانه‌های عمومی به منظور آگاه نمودن کاربران با کتابخانه‌های منطقه می‌تواند سایت مخصوصی برای هر یک از کتابخانه‌های خود در نظر بگیرد. ◀ با رشد فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی افرادی تمایل دارند در منزل به راحتی به کتاب‌های مورد علاقه خود دسترسی یابند، لذا کتابخانه‌های عمومی می‌توانند منابع الکترونیکی خود نظیر کتاب‌های الکترونیکی و سی

- دی‌های آموزشی (در صورت وجود) را از طریق اینترنت در اختیار آن‌ها قرار دهند و یا حداقل جست‌وجوی این منابع را از طریق اینترنت ممکن نمایند.
- ◀ لازم است اطلاع‌رسانی در زمینه کتابخانه‌های عمومی موجود در یک منطقه در مجلات مربوط به هر منطقه از شهر تهران و یا روزنامه‌های مربوط به یک منطقه نظیر همشهری محله انجام گیرد و ساعات دایر بودن کتابخانه، شرایط عضویت، منابع موجود، امکانات کتابخانه و برنامه‌های فرهنگی مختلف کتابخانه در آن شرح داده شود.
- ◀ کتابداران کتابخانه‌های عمومی بیان داشته‌اند، عدم توجه برخی اساتید و معلمان به کیفیت پژوهش‌های انجام شده از سوی برخی دانشجویان و دانش‌آموزان موجب شده است که آن‌ها تنها از مطالب جست‌وجو شده از اینترنت در ارائه پژوهش‌های خود استفاده نمایند. حال آن‌که اغلب مطالب یافت شده بدون کیفیت بوده و از سوی کاربران مورد ارزیابی قرار نمی‌گیرد. بنابراین کاربران دلیلی برای انجام پژوهش با عمق بیش‌تر و استفاده از منابع با محتوایی پربارتر احساس نمی‌کنند. لذا توجه اساتید و معلمان بر کیفیت پژوهش‌های صورت گرفته و تمیز قائل شدن میان یک پژوهش با پژوهش دیگر منجر به افزایش مطالعه و در نتیجه جذب آن‌ها به سمت کتابخانه‌ها، به ویژه کتابخانه‌های عمومی می‌گردد.
- ◀ بهتر است رؤسا و دست‌اندرکاران ایجاد کتابخانه‌های عمومی با رسانه‌های جمعی نظیر تلویزیون و رادیو ارتباط نزدیک‌تری داشته و از آن‌ها بخواهند کلیپ‌های انیمیشنی در رابطه با کتابخانه و ایجاد عادت به مطالعه را فراهم نمایند.
- ◀ رؤسای کتابخانه‌های عمومی با ارتباط نزدیک با مدیران مدارس و حتی تدارک‌بازدید دانش‌آموزان مدارس از کتابخانه‌های عمومی می‌توانند راه را برای توسعه و ارتقای عادت به مطالعه افزایش دهند.
- ◀ با توجه به آن‌که زنان خانه‌دار از محیط جامعه اغلب به دور و منزوی به‌نظر می‌رسند، لذا بیش‌ترین آسیب نسبت به گروه‌های دیگر در نتیجه دوری از مطالعه بر آن‌ها وارد می‌شود. دوری از جامعه و سرگرم شدن به فعالیت‌های

روزمره زندگی می‌تواند پس از گذشت چندین سال صدمات جبران ناپذیری به آن‌ها و جامعه، در نتیجه عدم آگاهی و کمبود مطالعه وارد آورد. لذا کتابخانه‌های عمومی موظفند در کنار اهمیت به کلیه اقشار جامعه، با روی بازتر و با تبلیغات و تدارک کارگاه‌های مربوط به خانه‌داری، آشپزی، گلدوزی و نظایر آن در جذب این گروه از جامعه به سوی کتابخانه‌های عمومی مؤثر واقع گردند و خطر بازگشت به بی‌سوادی این گروه را کم‌رنگ‌تر نمایند. پژوهش‌های نشان می‌دهد هر قدر فقر فرهنگی و بی‌سوادی در خانواده‌ها به خصوص در میان بانوان بیش‌تر باشد گرایش به کتاب و کتاب‌خوانی در جامعه کمتر می‌گردد.

◀ همکاری نزدیک‌تر کتابخانه‌های عمومی و مدارس و ایجاد تفکر انتقادی و برانگیختن حس کنجکاوی دانش‌آموزان مدارس از سوی معلم و در نتیجه افزایش تمایل آن‌ها به استفاده از منابع منطبق با نیازهای خود امر دیگری است که لازم است مورد توجه قرار گیرد.

◀ در نظر گرفتن ساعاتی به‌منظور مطالعه و سپری کردن اوقات فراغت و یا اردوهای دانش‌آموزان در کتابخانه‌های عمومی در کنار بازی و تفریحات سالم در ارتقای فرهنگ مطالعه بسیار مؤثر است.

◀ کتابخانه‌های عمومی می‌توانند با قرار دادن مطالب خواندنی و جذاب در اختیار نوسوادان (به صورت دائم و همیشگی) مهارت‌های سوادآموزی را بهبود بخشند و عادت به مطالعه را در میان آنان تثبیت نمایند.

◀ برای جلوگیری از بازگشت نوسوادان به بی‌سوادی علی‌الخصوص نوسوادان بزرگسال باید نوسوادان را به جست‌وجوی مطالب، عقاید تازه، اطلاعات و دانش عادت دهند.

◀ با توجه به عدم توجه به گروه‌های ویژه نظیر معلولان و نابینایان و کم‌توانان ذهنی که قشر آسیب‌پذیر جامعه‌اند پیشنهاد می‌شود که کتابخانه‌های عمومی درصدی از بودجه سالیانه خود را به فراهم‌آوری منابع ویژه‌این گروه اختصاص دهند.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آینده

- ◀ بررسی نحوه اجرای خدمات برانگیزنده عادت به مطالعه در کل کتابخانه‌های عمومی وابسته به شهرداری تهران.
- ◀ مقایسه نحوه اجرای خدمات برانگیزنده عادت به مطالعه در بین کتابخانه‌های عمومی وابسته به شهرداری و نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور و کتابخانه‌های مساجد و دیگر کتابخانه‌های عمومی و تبادل راهکارهای ایجاد عادت به مطالعه در میان آن‌ها.
- ◀ آگاهی از میزان رضایت کاربران بالقوه و بالفعل کتابخانه‌های عمومی و تلاش به‌منظور تبدیل مراجعات بالقوه به بالفعل از طریق آگاهی از منابع مورد نیاز آن‌ها.

منابع و مأخذ

- اشرفی ریزی، حسن (۱۳۸۳). درآمدی بر مطالعه و نقش خدمات ویژه ی کتابخانه‌های عمومی در توسعه ی فرهنگ مطالعه. تهران: چاپار.
- اصغر نژاد، حسین (۱۳۸۰). بررسی وضعیت کتاب و کتابخوانی در ایران. پیام کتابخانه، ۱۱(۱).
- ایفلا (۱۳۸۶). خدمات کتابخانه‌های عمومی: رهنمودهای ایفلا و یونسکو برای توسعه. گروه کاری ایفلا به سرپرستی فیلیپ جیل. ترجمه علی شکویی. تهران: چاپار.
- ایلی، دبلیو بی (۱۳۸۰). همکاری بین کتابخانه‌های آموزشگاهی و عمومی به‌منظور افزایش لذت از خواندن. ترجمه سوسن عباسی هرمزی. پیام کتابخانه، ۱۱(۳)، ۲۸-۳۱.
- باکلند، مایکل (۱۳۷۹). کتابخانه‌های آینده. ترجمه ی بابک پرتو. تهران: کتابدار.
- تاج آبادی، رضا (۱۳۸۶). نقش کتابخانه‌های عمومی در عدم بازگشت نوسودان به دوران بی‌سواد و تقویت سواد آن‌ها. فصلنامه کتاب، بهار، ۱۶۷-۱۸۴.
- دمرچیلو، حسین (۱۳۸۳). کتابخوانی و نقش آن در توسعه فرهنگی. پیام کتابخانه، ۱۴(۱ و ۲).
- زوارقی، رسول (۱۳۸۵). کتابخانه‌های عمومی آینده. فصلنامه کتاب، ۱۷(پاییز)، ۱۴۹-۱۶۰.
- سلطانی، پوری، و راستین، فروردین (۱۳۷۹). دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی. تهران: فرهنگ معاصر.
- صافی، قاسم (۱۳۷۹). تأثیر کتابخانه‌های عمومی در گسترش فرهنگ مطالعه. کتابداری، ۳۴(۳۴)، ۵-۱۴.

۲۷۸ a کتابخانه‌های عمومی کشور: تنگناها، توانمندی‌ها و راهکارها

- صافی، قاسم (۱۳۷۹). راه‌های گرایش و افزایش میزان مطالعه در کتابخانه‌های عمومی (۲). کتابداری، ۳۴(۳۵)، ۲۳-۲۹.
- عماد خراسانی، نسرين دخت (۱۳۷۹). خدمات عمومی کتابخانه و شیوه‌های آن. تهران: کتابدار.
- محسنی کبیر، طاها (۱۳۷۷). روش ترویج و ایجاد عادت به مطالعه. کتابداری. ۳۲(۲۸) و ۲۹: ۱۳۷-۱۴۳.
- مزیانی، علی (۱۳۸۴). کتابخانه و کتابداری. تهران: سمت.
- منتصب مجابی، حسن (۱۳۷۳). اصلاح نظام اطلاع‌رسانی، یا ترویج فرهنگ مطالعه و پژوهش. فصلنامه اطلاع‌رسانی، ۱۱(۱)، ۴۱-۴۴.
- میرحسینی، زهره (۱۳۷۳). نقش کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگ کتابخوانی. پیام کتابخانه، ۴ (اول و دوم).
- نیکنام، مهرداد (۱۳۷۹). نگاهی به خدمات کتابخانه عمومی. پیام کتابخانه. ۱۰(۳): ۶-۱۱.
- یغمایی، جواد، و خندان، محمد (۱۳۸۳). کودک و مطالعه. تهران: کتابدار.
- Bath,Chris(1998). The clap ham Junction of Knowledge: the public library in the next century. In information policy in the electronic age. Edited by Maureen Grievis. London: Bowker, Saur, 192-201.

Al-Zahrâ University 9th, Tehran, 2007
Selected Papers

Iranian Public Libraries
Restrictions, Potencies & Alternatives

Proceedings of 9th National Seminar, Library and
Information Science Collegiate council

Al-Zahrâ University
Iran Public Library Foundation

Heading:

Mohammad Hossein Hojat-ol-Eslami

Supervising:

Mehdi Shaghaghi – Majid Sabzipoor

In collaboration with:

Marjan Khaleghi Targhi

Iran Public Libraries Foundation